

37. Детская душа в наши дни // Дети эмиграции. – Прага, 1925. – С. 3.
38. Русское зарубежье. Золотая книга эмиграции. Первая треть XX столетия. – М., 1997. – С. 252.
39. Вказана праця. – С. 252.
40. Зеньковский В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. – М., 1993. – С. 23.
41. Русское зарубежье. Золотая книга эмиграции. Первая треть XX столетия. – М., 1997. – С. 252.
42. Лазаренко В. В. Зеньковский о современной культуре и православии // Философия, культура, жизнь. – 1998. – Вып. 1. – С. 208.
43. Вестник РСХД. – Париж. – Нью-Йорк, 1962. – № 66-67. – С.123.

*Козакевич І.О.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

**УКРАЇНА І БОЛГАРІЯ: СХОЖІ ЗАДАЧІ – ВІДМІННІ НАСЛІДКИ
(до історії участі української та болгарської делегацій у Брест-Литовській
мирній конференції (22.XII.1917-03.III.1918))**

Розвиток українсько-болгарських взаємин на сучасному етапі не позначений особливою інтенсивністю та не набув такої зовнішньополітичної ваги, як це було в минулому. Міжнародна ситуація на європейському континенті в 90-х рр. XX ст. та на поч. XXI ст. характеризується політичним та економічним об'єднанням країн у різноманітні союзи, блоки та організації. Міжнародні конференції та форуми, що проводяться під гаслом загальноєвропейської інтеграції та під егідою великих держав, набувають визначного характеру для нечисельних або слаборозвинутих націй. Перед невеликими країнами часто постає питання перегляду своїх пріоритетів на міжнародній арені та напрямків у зовнішній політиці. Такі зміни в основному зорієнтовані на членство в тій чи іншій міжнародній спілці, тим самим вони послаблюють, а іноді і руйнують, зв'язки, встановлені між ними.

Історичне підґрунтя українсько-болгарських відносин слід шукати ще за часів існування Київської Русі і Першого болгарського царства. Обидва народи пережили на собі поневолення іншим більш могутнім і сильним народом та його тривале панування на своїй території. Так у XI-XII вв. Болгарія була під владою Візантії, а з кінця XIV ст. і до 1878 р. вимушена була терпіти турецьке панування. У XIII ст. Київська держава була спустошена татари-монголами, а

пізніше розірвана на шматки її найближчими сусідами – Російською імперією, Австро-Угорщиною, потім Польщею та Румунією.

Початок ХХ ст. для двох слов'янських народів приніс великі історичні зміни у їх становищі на міжнародній арені, що мало велике значення для побудови довготривалих взаємин між Україною та Болгарією. Саме Брест-Литовським мирним договором, підписаним 9 лютого 1918 року, був покладений початок міждержавним відносинам між урядами молодої Української республіки та болгарської держави. Історичний досвід таких зовнішньополітичних актів є важливим для подальшого розвитку двосторонніх відносин між двома країнами.

На жаль питання українсько-болгарських міждержавних взаємин у період національно-визвольних змагань українського народу (1918-1920 рр.) не отримало належного висвітлення у вітчизняній, російській та зарубіжній історіографії. Зовсім не досліджені питання спільної участі делегацій УНР та Болгарії у Брест-Литовській мирній конференції та події що передували їй і безпосередньо пов'язані з її наслідками.

Хоча в українській радянській історіографії існує чимало наукових праць, які присвячені українсько-болгарським зв'язкам, але вони не торкаються зазначеного періоду. Серед таких слід в першу чергу відмітити праці українського дослідника П. Соханя, який у своїх роботах висвітлив історію відносин між Україною та Болгарією починаючи з Х ст. і закінчуючи 70-ми рр. ХХ ст. [1]. Вперше проблеми дипломатичних взаємин між двома країнами в українській історичній науці торкнулась у своїх дослідженнях В. Павленко, яка висвітлює процес становлення міждержавних торгово-економічних та науково-культурних відносин [2].

Розпад царської Росії та перемога Лютневої революції 1917 року започаткували політичні свободи і реформи, розгорнувся процес демократизації й політизації внутрішнього життя колишньої монархії, посилилося пробудження національної самосвідомості поневолених народів, до таких належав і народ України. В цей час також Османська, Австро-Угорська та Німецька багатонаціональні держави не тільки зазнавали поразок у війні, а й розвалювалися під впливом наростаючих національних суперечностей.

Для України великі історичні події чергувалися неначе у калейдоскопі. Брак органічної підготовки до такого міжнародного акту як Брест-Литовська мирна конференція, яка фактично була несподіваною для всіх її учасників, став головною причиною, чому власне цей мировий договір не набрав такого великого міжнародного значення, як це здавалося тоді та через 10 чи 20 років

потому. Для української держави це була теж величезна несподіванка, оскільки політичні кола країни не були підготовлені до цієї події і навіть не передбачували її. “В 1917 році мало хто розумівся у нас на міжнародній політиці. Ще менше було тих, хто розумів, яке місце серед міжнародних обставин має займати Україна”, – слова відомого політичного діяча та дипломата О. Шульгина, який у 1917 р. займав посаду генерального секретаря міжнаціональних справ, яскраво ілюструють тогочасні настрої серед політичної еліти країни [3].

Перебіг подій, що склався на кінець 1917 року підштовхнув Центральну Раду проголосити IV Універсал і ті ж самі події змусили українців домагатися допущення до мирових переговорів у Брест-Литовську представників УНР, як самостійної держави. Україна, яка тільки ставала на ноги, мала реальну можливість диктувати свої умови миру, що окрім практичних, безпосередніх здобутків, мали ще й історичну далекосяжну вагу і офіційне визнання української державності на міжнародній арені. “... Все це перейшло раптово, бурхливо й *fatum* історії поставив нас ясно на шлях широких міжнародних відносин і інтересів” – О.Шульгин не випадково наголошував на випадковості та доленості історичного моменту, який змушував українських державників до конкретних дій [4].

Національно-визвольні сили України на початку 1917 р. прагнули зберегти федеративні зв'язки з Росією, але агресивна політика Ради Народних Комісарів (РНК), заперечення більшовицької влади можливості самостійного розвитку Української нації, змусили молоду державу повернути проти неї і шукати підтримки у західних країн. Українські політики гідно трималися у міжнародній ситуації, що склалася, і весь наступний час домагалися визнання на світовій арені.

Лідери української Центральної Ради, яка була створена 4 березня 1917 року, сприйняли звістку про те, що Раднарком дістав згоду Німеччини та її союзників розпочати переговори про мир, як керівництво до дії. Після отримання ультиматуму більшовицького уряду від 3 грудня 1917 р. УНР вступила на шлях самостійної міжнародної політики. VIII сесія Центральної Ради, яка відбулась 12-17 грудня, затверджує рішення Генерального секретаріату про направлення до Бресту на мирні переговори з країнами Четверного союзу делегації УНР. Також на цій сесії були окреслені основні завдання представників України на переговорах:

- вимагати укладання загального миру;
- відстоювати інтереси України як держави незалежної і нейтральної, що особливо постраждала від війни;

– домагатись приєднання до українських земель Галичини, Буковини.

Аналогічного змісту була прийнята нота Генерального секретаріату у справі миру [5].

Болгарія на відміну від молодого української держави ще на початку 1917 року була змушена думати про укладання миру, що було обумовлено знекровленням країни у міжнародних та міжсоюзницьких конфліктах першої чверті ХХ ст. Події чотирьох попередніх років виснажили економічні сили країни, що в свою чергу негативно впливало на політичний та соціальний розвиток балканської держави. Зовнішньополітичні успіхи поч. ХХ ст., розширення території Болгарії, перетворення її на гегемона на Балканському півострові, якими політична влада прагнула дещо піднести свій авторитет серед населення країни, вже у першому десятиріччі змінилися невдачами на міжнародній арені та військовими катастрофами.

Для Болгарії в балканських війнах 1912-1913 рр. на першому місці стояло питання свободи та єдності болгарської нації і територій з переважаючим болгарським населенням. У політиці сусідів Болгарії на Балканському півострові, а саме Сербії, Греції та Чорногорії, також були присутні національно-визвольні мотиви, хоча дещо із завойовницько-гегемоністичним рисами. Це в першу чергу пояснюється тим, що ці країни намагалися оволодіти часткою османської спадщини, яка з етнічної точки зору їм не належала. Так, яскравою демонстрацією загарбницького характеру балканських воєн була розпочата у 1913 році боротьба Румунії за автентично болгарську територію Південної Добруджі, а також вступ турецьких військ до Східної Фракії, на теренах якої проживало переважно болгарське населення.

Таким чином обидві війни на Балканах мали двоїстий характер. Вони звільнили південно-слов'янські народи від османського та австро-угорського панування, що зумовило їх визвольний та прогресивний характер. Але в той же час протягом 1912-1913 рр. відбувався переділ спадщини двох великих імперій “старого світу”, який знаходився у протиріччі з принципом збігу між націями, територіями та країнами. Війни між країнами Балканського півострову для Болгарії були своєрідним продовженням боротьби болгарського народу за національне визволення та об'єднання нації, у той момент, коли для решти балканських країн першочерговою задачею було загарбання болгарських територій.

Балканські війни завершилися для Болгарії національною катастрофою, яка юридично була оформлена Бухарестським миром, підписаним 10 серпня 1913 року. За ним Болгарія змушена була уступити на користь Румунії Південну Добруджу, Сербії – Македонію, Греції – частину Йракії з Каваллою,

Туреччині – Адріанопіль з околицями. Найбільшою у територіальному та найвідчутнішою в економічному плані була втрата Південної Добруджі. Її територія складала 7.99 % від загальної болгарської території і становила 7.695.800 км². Номінальний прибуток від скотарства та землеробства в цій колишній болгарській області складав 105.559.000 золотих левів [6].

Питання повернення втрачених у 1913 році територій було чи не основним чинником вступу Болгарії у першу світову війну на боці Центральних держав, за допомогою яких вона прагнула змінити своє територіальне положення по відношенню до своїх сусідів на Балканах. За союзницьким договором між Німеччиною та Австро-Угорщиною з одного боку та Болгарією з іншого, підписаного 6 вересня 1915 року, Німеччина гарантувала політичну незалежність та територіальну цілісність Болгарії до 31 грудня 1920 року. У свою чергу Болгарія зобов'язувалась, у разі нападу на Німеччину однієї з сусідніх з Болгарією держав, за вимогою свого союзника виступити проти нападника [7].

Отже, Болгарська держава, керуючись реваншистськими настроями була втягнута у світову війну на боці ворогів свого недавнього визволителя – Росії. Зміну зовнішньополітичної орієнтації балканської країни напередодні світового конфлікту можна перш за все пояснити тією міжнародною ситуацією, що склалася на півострові у першій чверті ХХ ст. Після II Балканської війни Болгарія опинилася фактично в ізоляції, адже її сусіди – Сербія, Румунія, Греція – перетворилися на її противників і з тих чи інших причин потрапили до сфери впливу країн Антанти.

Єдиним мотивом, яким керувався болгарський уряд при виборі одного з двох таборів можливих союзників, був германський мілітаризм, чия гіпнотична дія, справляла на болгар велике враження. Серед урядовців домінувало переконання, що Німеччина обов'язково переможе у світовій війні. Їхня віра у військово-технічну перевагу останньої була незворушна. Болгарське військово командування напередодні війни ретельно вивчало військовий потенціал ймовірної союзниці.

Отже після відносних вагань Болгарія вирішила воювати на боці Нмеччини та Австро-Угорщини. Голова болгарського уряду у своїх споминах писав: “Болгарський уряд, після довгих роздумів та порівнянь, за умови розуміння і схвалення з боку державного глави (царя Фердинанда. – І. К.), впевнений, що умови, які пропонують Австро-Угорщина та Німеччина, у випадку, якщо Болгарія приєднається до центральних держав та за умови відмінного становища центральних сил на полі бою...з абсолютною

впевненістю, що виконує совісно свій священний обов'язок перед вітчизною, укладає з урядами Німеччини та Австро-Угорщини договір” [8].

Світовий конфлікт, що спалахнув в Європі, не зважаючи на принцип етнічної єдності та ігнорування ідеї балканської солідарності, охопив всі країни Балканського півострову. Після перших успіхів, коли болгарська армія в союзі з австро-німецькими військами нанесла поразку сербській армії, війна затягнулась.

Навесні 1917 року міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф Чернін, який щойно замінив на цій посаді Буріяна, представив для ознайомлення австрійському імператору Карлу таємний рапорт, копію якого було надіслано німецькому імператору Вільгельму. Доповідь містила ряд доказів, які свідчили про виснаження військової сили та “людського” матеріалу Німеччини та Австро-Угорщини. Австрійський міністр наголошував на нестачі сировини та продовольства, що не дасть змоги витримати ще однієї зимової кампанії. Чернін наполягав на тому, щоб не зволікати з початком переговорів про перемир'я та мир: “...на кінець літа або восени будь-якою ціною необхідно завершити війну” [9].

Болгарський представник у Берліні Різов, за дорученням канцлера Німеччини Бетмана-Холвега, двічі вступав у переговори з російськими представниками у Норвегії та Швеції про укладання перемир'я. Але жодна з двох зустрічей не принесла реальних результатів ні Німеччині, ні Росії, ні тим більше Болгарії. Військове командування та уряд Німеччини, відчуваючи значне погіршення соціально-економічного положення всередині країни та ситуації на фронтах, намагалися знайти порозуміння з найслабшим противником через фігурантського посередника в особі Болгарії. Проте обидві подорожі Різова були провальними, оскільки перш за все більшовики ще не стояли на таких впевнених позиціях, щоб впливати на прийняття важливих рішень міжнародного характеру. Їхній час настав дещо пізніше, а саме в грудні 1917 року. У той же час не слід зменшувати ролі Болгарії у спробі замирення двох ворогуючих держав. На той момент це була перша зовнішньополітична акція, спрямована безпосередньо на припинення війни. Тільки на Брест-Литовській мирній конференції (22.XII.1917-3.III.1918) болгарські представники мали змогу відстоювати свої інтереси, але чи мали вони змогу використати вони свій шанс. Результати показали, що делегація Болгарії відігравала суто фігурантську роль, оскільки не мала, окрім прагнення до об'єднання болгарського племені, жодного вагомого аргументу на протипагу німецько-австрійському диктату всередині Четверного союзу. Це, в подальшому, справило негативний вплив на міжнародну репутацію Болгарії,

яка відтепер вважалася фактично німецькою колонією.

Перед українською делегацією на мирних переговорах постали конкретні завдання. Вона прагнула використати визнання самостійності України німцями та австрійцями, заручитися згодою радянської делегації на участь українців у переговорах як представників незалежної держави і після цього почати пред'являти до обох сторін територіальні претензії. Болгари ж фактично були вимушені під тиском військово-політичних обставин вперше зустрітися з українською державною справою, щоб після біля 700-літньої перерви, знову вступити у політичні взаємини з Україною. І тому початком нових українсько-болгарських міждержавних відносин слід вважати мирну конференцію між країнами Четверного союзу та Радянською Росією і молодою українською державою. Місцем для цих переговорів була обрана резиденція баварського принца Леопольда, головнокомандуючого німецькими військами на Східному фронті, колишня російська фортеця Брест-Литовськ.

Брест-Литовська мирна конференція мала визначне значення для України, оскільки саме під час неї, вона отримала міжнародне визнання. Мирні договори з УНР та державами Четверного союзу від 9 лютого 1918 року вивели українське питання на міжнародну арену, воно стало об'єктом не тільки російської, а й німецької політики. Делегація УНР продемонструвала на міжнародній арені вміння діяти водночас як об'єкт і суб'єкт міжнародних відносин. Зобов'язавшись поставляти продовольство Центральним державам, хвиля взамін отримала політичний та воєнний захист в боротьбі проти радянської Росії.

Для Болгарії мирні угоди у Брест-литовську не принесли очікуваних результатів. Торгово-економічні домовленості, укладені безпосередньо між українською та болгарською делегаціями, не були виконані у повній мірі. Австро-Угорщина та Німеччина, які мали фактично монополію на експорт українського продовольства і сировини, не виконували зобов'язань перед своїми союзниками (Туреччиною та Болгарією.)

Звільнившись у 1878 році від турецького панування болгарський народ знову потрапив під протекторат сильного гегемона. Можливо болгари не змогли вчасно усвідомити важливість історичного моменту, що мав місце ще напередодні війни, оскільки пагубна орієнтація на Центральні сили не мала, окрім військової, жодних реальних підстав. Болгарська нація, прагнучи об'єднання, не усвідомлювала, що в разі цілісності ісконно болгарських територій, останні все одно залишаться “на знак подяки” під пильним наглядом свого могутнього союзника.

Література

1. Сохань П. Вогонь вічної дружби. – К., 1966; Сохань П. Очерки истории украинско–болгарских связей. – К., 1976;
2. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. – К., 1995; Павленко В. Діяльність болгарської дипломатичної місії в Україні. 1918-1919 рр. // Проблеми слов'язознавства. – 1993. – Вип. 45. – С. 3-14; Павленко В. Дипломатична місія УНР в Болгарії (1918 – 1920 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 12. – С. 18-31.
3. Шульгин О. Про нашу міжнародну політику // Український вісник. Орган незалежної республікансько-демократичної думки. – 1925. – 3б. II. – С.3.
4. Там же. – С.5.
5. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. У 2-х томах – Т.1. – Ужгород, 1932. – С. 295.
6. Стоянов Н. Южна Добруджа се върна на майката – родина // Списание на Българското икономическо дружество. – 1940. – Год. XXXIX. – Кн. 7. – С.433-435.
7. Радославов В. Българија и световната криза. – Софія, 1993. – С. 130-131.
8. Там же. – С. 130.
9. ЦДА Республіки Болгарії. – Ф. 176, оп. 3, спр. 602, арк 5.

*Кравченко А.А.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова*

ВСЕУКРАЇНСЬКА УЧИТЕЛЬСЬКА СПІЛКА – ПЕРШЕ ПРОФЕСІЙНЕ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ: КРОКИ СТАНОВЛЕННЯ

Замисел самостійної національної освітньої політики в колах української інтелігенції назрівав давно. Першим кроком для впровадження його в життя могло стати створення різноманітних освітніх об'єднань в основу роботи яких була б покладена українська національна ідея. На межі XIX-XX століть з'являється думка про об'єднання учителів-українців у власну, окрему від загальноросійських, професійну спілку. Але реально створити професійну організацію українських вчителів стало можливим лише в роки першої революції в Росії 1905-1907 років. "Ідея українзації народної освіти була вже тоді не тільки досить поширена й популярна, але до того, як думалося, стояла